TÜRKİYE'NİN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN PREHİSTORYASI: BİR *TERRA INCOGNITA* ANALİZİ

Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL[*]

ÖZ

Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi, Anadolu'nun diğer bölgelerinin aksine prehistorik yönden pek fazla incelenmiş değildir. Prehistorik dönem çalışmalarının az sayıda olmasının nedenleri; bölgenin ulaşımı zorlaştıran dağlık yapısı ve gür bitki örtüsü, mimaride kullanılan ahşap malzemenin günümüze ulaşmaması, Roma döneminde bölgenin yağma ve talana uğraması (Got istilası) ve son olarak bölge tarihinin günümüzün çarpık yapılaşma anlayışı nedeniyle tahrip edilmesi olarak listelenmektedir. Az sayıda olsa da, günümüze dek bölgeyi prehistorik yönden ele alan çeşitli yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bölgenin prehistorik dönemdeki boşluğunu açıklamaya ve temellendirmeye yönelik çeşitli teoriler de ileri sürülmüştür. Ancak bütün bunlara rağmen Doğu Karadeniz prehistoryası Anadolu Arkeolojisinde büyük bir boşluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yazıda öncelikle bölgenin prehistorik dönemdeki ıssızlığının (*terra incognita*) nedenleri tartışılacaktır. Ayrıca yazıya konu edilen bölge ile ilgili farklı verilerin (Batı Karadeniz Bölgesi, Yukarı Fırat Vadisi, Karadeniz Havzası'nın kuzeyi ve doğusundan elde edilen veriler) karşılaştırılması ile bölge prehistoryası yeniden sorgulanacak ve gelecekteki çalışmaların önemi vurgulanacaktır.[1]

Anahtar Sözcükler: Doğu Karadeniz Bölgesi, prehistorya, *terra incognita*, Nuh Tufanı, maden kaynakları

THE PREHISTORY OF THE EASTERN BLACK SEA REGION IN TURKEY

ABSTRACT

The Eastern Black Sea region located in the south east of Black Sea has not been much studied in terms of prehistoric features unlike the other regions of Anatolia. The reasons for the existence of relatively fewer number of prehistoric studies are that the region is mountainous, has a rich vegetation, the wood materials used then did not survive until present times, the invasion and raid of the region in Roman times (Got Invasion) and finally the history of the region

[*] *Yrd. Doç. Dr.,* KTÜ Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, TRABZON. hulyaakgul@ktu.edu.tr

[1] Makalenin hazırlanması sırasında görüş ve önerileri ile destek olan Sinan Kılıç'a ve değerlendirme sürecinde yapıcı eleştirileri ile destek olan anonim jüri üyelerine teşekkür ederim.

has been destroyed due to unplanned or irregular construction practices. Though in few numbers, several surface analyses in terms of prehistoric features of the region have been done. Moreover, several theories have also been proposed to account for and justify the gaps in the region in prehistoric times. Though all such efforts, the prehistory of the Eastern Black Sea region is seen as a gap in the Anatolian Archeology. In this study, the reasons for the terra incognita of the region in prehistoric times will be searched. Moreover, various data regarding the region (Western Black Sea region, Upper part of the Fırat Valley, the North of Black Sea basin and the data obtained from the east part) will be compared and the prehistoric features of the region will be re-examined and the implications for the future studies will be emphasized.

Keywords: Eastern Black Sea region, prehistory, terra incognita, Noah`s Flood, mineral resources

Giriş

Türkçede "Doğu Karadeniz Bölgesi" diye adlandırılan yer, Karadeniz Havzası'nın güneydoğusunda yer alır. Söz konusu bölge, dağların biçimlendirdiği doğal yapı olarak Türkiye sınırları içinde bulunurken, aynı doğal yapının Artvin ilini ikiye ayıran Çoruh Vadisi'nin doğu kesimindeki Karçal Dağları kuzeye doğru Gürcistan topraklarında son bulur. Günümüzdeki sınırlara göre oluşturulan bu bölünme ile Türkiye'de coğrafi bir terim olarak kullanılan "Doğu Karadeniz Bölgesi", tüm Karadeniz Havzası'nın doğusunu değil, Türkiye sınırları içinde, Ordu civarındaki Melet Çayı'nın doğusundan Gürcistan sınırına kadar olan bölgeyi tanımlar[2]. Dolayısıyla yazıya konu edilen bölge, günümüzdeki coğrafi tanımlamaya göre, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nin doğu bölümüdür.

Yüksekliği yer yer 3000 m.'yi aşan dağ sıralarına sahip olan bölge, tektonik hareketlerle doğu-batı yönünde, dar ve derin akarsu vadileriyle ise kuzey-güney yönünde kesintilere uğramış ve bunun sonucunda oldukça engebeli bir jeomorfolojik yapıya sahip olmuştur[3]. Bölgede kıyıdan itibaren birdenbire yükselen Doğu Karadeniz dağ kuşağı (Giresun Dağları ve Doğu Karadeniz Dağları) sahil yöresini iç bölümlerden ayırır. Bu dağ sıralarının güney ardında yer alan Kelkit ve Çoruh nehir vadilerinin güneyinde, yine doğu-batı yönlü dağ sıraları uzanır. Bu yazıda ele alınan Giresun Dağları ile Doğu Karadeniz Dağları'nın oluşturduğu bölgenin özellikle sahil yöresi prehistorik kültürler bakımından neredeyse boş topraklar olarak tanımlanıp bilinmektedir.

Bölgede yapılan araştırma sayıları ve sonuçları oldukça azdır. Ayrıca elde edilen arkeolojik veriler de bir fikir oluşturmaya yetecek düzeyde

---

2 İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası,* İstanbul 1997, s. 68.

3 Atalay-Mortan, *a.g.e.*, 1997, s. 16-17.

değildir. Arkeolojik veriye ulaşmanın zorluğu, bölge geçmişinin anlaşılmasında büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun da ötesinde özellikle "tarihöncesi" veri elde etmede daha büyük zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak, bölgenin ulaşımı zorlaştıran dağlık yapısı ve gür bitki örtüsü gösterilmektedir. Bu birincil zorluğun yanı sıra maddeler halinde sunulan diğer gerekçeler şunlardır:

1. Bölgede prehistorik yerleşimler olmasına rağmen toplulukların göçer karakterde olması ve/veya mimaride kullanılan ahşap malzeme nedenleriyle buluntuların günümüze ulaşamaması,

2. Roma döneminde bölgenin yağma ve talana uğraması (Got istilası),

3. Bölge tarihinin günümüzdeki çarpık yapılaşma anlayışı nedeniyle tahrip edilmesi[4].

Aslında bu cevaplar aynı zamanda, "bölgenin prehistorik dönemlerde yerleşim için tercih edilmediği görüşünün" bilim dünyasında benimsenmediğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bölge prehistoryasını anlamak ve var olana ulaşabilmek için eldeki verileri farklı bir bakış açısı ile yorumlamak ve bölgeye uygun araştırma yöntemleri geliştirmek, ilk yapılması gerekenlerden biri olmalıdır.

Anadolu'nun kuzeydoğu köşesi için söz edilebilecek en erken kazı çalışması, 19. yüzyılın sonlarında, N.Y. Marr yönetiminde başlayan Ani Harabeleri kazısıdır. Konu edilen bölgede ise ilk defa 1944 yılında K. Kökten Samsun ile Rize arasındaki sahil yolunu, yer yer yaklaşık 35 km kadar içeriye girerek gezmiş ve hiçbir veriye rastlamadığını belirtmiştir. Ancak Karadeniz sahilinden İç Anadolu'ya giden yollar ve gedikler üzerinde araştırma yapılmasının daha yararlı olacağını da vurgulamıştır[5]. Bu çalışma raporu daha 1940'lı yıllarda araştırma alanının ve araştırma yönteminin zor coğrafi koşullara sahip bir bölgeye göre planlanmasının önemli olduğuna vurgu yapması bakımından ilginçtir.

Bölge Prehistorik Çağlarda Gerçekten Issız mıydı?

1940 ve 1950'li yıllarda "Neolitik Devrimin" sadece Toros Sıradağlarının güneyindeki alanlarda gerçekleştiği savunuluyor, Anadolu'nun geri kalanı için kültürel süreç M.Ö. 3000 ile başlatılıyordu[6]. K. Bittel'in tanımladığı Alişar Höyük kronolojisi ile ortaya çıkan bu görüş, Orthman tarafından

---

4 Osman Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon 2008, s. 21-22; Bleda S. Düring-Victor Klinkenberg, "The Early Prehistory of the Cide-Şenpazar Region: ca. 10,000-3000 BC", *Kinetic Landscapes The Cide Archaeological Project: Surveying the Turkish Western Black Sea Region,* Bleda S. Düring-Claudia Glatz (Haz.), Warsaw/Berlin 2015, s. 105-106.

5 Kılıç Kökten, "Kuzey-doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3/5*, Ankara 1944, s. 478.

6 Seton Lloyd, *Early Anatolia*, London 1956, s. 53-54.

yapılan çalışma ile genel kronolojik bir sistem haline getirildi. Orthman 1960'larda, Orta Anadolu'da bilinen bütün erken evreleri İlk Tunç Çağı'na tarihledi[7]. 1950'li yıllarda bu görüşü destekleyecek bir başka veri Batı Karadeniz Bölgesi'nden gelmişti. C. Burney araştırma sonuçlarında, özellikle Neolitik dönemi ele alarak, Trakya dışındaki bütün kuzey Anadolu'da hiçbir yerleşimin olmadığını ilan etti[8]. Bu genel geçer hale gelen görüşün dayandığı temel; Mezopotamya'nın prehistorik medeniyetin anavatanı olduğu ve medeniyetin Mezopotamya'dan -Anadolu da dâhil olmak üzere- diğer bölgelere yayıldığı teorisiydi[9]. Elbette Doğu Karadeniz'in prehistorik kültürü üzerine yapılan yorumlarda bu görüşün etkisi kaçınılmazdı. Ancak bilimsel tartışmanın bu yönde ilerlediği bir dönemde, Özgüç'ün önerdiği gibi farklı bakış açıları da geliştirilmekteydi. Özgüç 1945'lerde, Orta Anadolu prehistorik çanak çömlek çeşitlerinin Mezopotamya'daki çağdaşlarından farklı olduğunu ve Orta Anadolu Kalkolitiği'nin daha erken bir tarihe çekilmesi gerektiğini savunuyordu[10]. Gerçekten de günümüzde Orta Anadolu prehistorik dönem çalışmalarından elde edilen veriler Özgüç'ün 1945 yılındaki itirazının haklılığını ortaya koyar niteliktedir.

1980'lerden itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan araştırmaları tarihsel bir dizin içinde ele aldığımızda ortaya çıkan tabloda, Yunan kolonileri ile Roma ve Ortaçağ dönemlerini konu edinen çalışmaların çoğunlukta olduğu görülür[11]. Dolayısıyla öne çıkan araştırma konusu, bölgenin Klasik Çağ ve

---

7 Kurt Bittel, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschicht Kleinasiens*, Tübingen 1950, s. 16-17; Winfred Orthman, *Die Keramik der frühen Bronzezeit aus Inneranatolien,* Berlin 1963; Machteld J. Mellink, "Anatolian Chronology", *Chronologies in Old World Archaeology,* Ehrich R.W. (Haz.), The University of Chicago Press, Chicago 1965, s. 108-112.

8 Charles A. Burney , "Northern Anatolia before Classical Times", *Anatolian Studies 6*, Ankara 1956, s. 189.

9 Mehmet Özdoğan, "Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım", *Türk Tarih Kongresi XI/1*, 1994, s. 70; "Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach", *Vom Halys zum Euphrat, Thomas Beran zu Ehren*, U. Magen- M. Rashad (Haz.), Münster 1996, s. 187-188.

10 Tahsin Özgüç, "Öntarihte Anadolu Kronolojisi", *Belleten IX*, Ankara 1945, s. 357.

11 Bölgenin Yunan Kolonileri, Roma ve Ortaçağ dönemlerini konu edinen çalışmalar için bakınız: Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monument And Topography Of The Pontos,* (Dumbontan Oaks Studies 20), Washington: Dumbontan Oaks 1985; T.A. Sinclair *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, Londra 1989; Mehmet Özsait, "1991 yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı 10*, Ankara 1993, s. 311-330; "1992 yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı 11*, Ankara 1994, s. 301-310; Mine Kadiroğlu-Laube, "Orta Çağ Gürcü Mimarisi 1996 Yılı Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 1998, s. 97-125; James Crow-Anthony Bryer, "Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994" *Dumbarton Oaks Papers* 51, 1997, s. 283-289; Osman Aytekin, "Artvin İli ve İlçelerindeki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları Yüzey Araştırması, 2000", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 19/1,* Ankara 2002, s. 101-116; Haldun Özkan "Gümüşhane Yüzey Araştırmasının Ara Değerlendirmesi ve 2004 Yüzey Araştırmaları", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu,* Erzurum 21-23 Nisan 2005, Erzurum 2006, s. 361-368;

Orta Çağ'daki durumunun irdelenmesidir.

Jeologlar tarafından 1980'lerin başında bölgenin iç kesimlerinde (Bayburt) yapılan bir çalışmada, prehistorik döneme tarihlenen bulgular elde edilmiştir. İkisi mağara olmak üzere üç ayrı alanda bazalttan yapılma el baltaları, kazıyıcılar (bir tanesi obsidyenden yapılmadır), çekirdekler ve mikrolit aletler saptanmıştır[12]. 1990'larda KTÜ jeoloji mühendislerinin Trabzon ve Gümüşhane illerinde yaptıkları mağara araştırmalarında bazı kaya sığınaklarından ve taş aletlerin varlığından söz edilmektedir[13]. Aynı yıllarda Ordu ilinin Mesudiye ve Kumru ilçelerinde M. Özsait tarafından yapılan araştırmalar sonucu, çok sayıda Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşim yerlerinin saptandığı bildirilmektedir. Böylelikle prehistorik dönemlerle ilgili veriler Doğu Karadeniz Bölgesi'nin batısından da gelmeye başlamıştır[14].

1993 yılında Çilingiroğlu başkanlığında başlatılan yüzey araştırması, bölgenin sahil yöresini (Trabzon-Araklı) konu etmesi bakımından önem taşır. Araştırma sonuçlarında, bölgenin arazi koşullarından kaynaklanan zorluklara değinilmiş ve erken dönem kültürleri ile ilgili bir ipucuna rastlanmadığı açıklanmıştır[15].

Yine 1995-97 yılları arasında K. Köroğlu Artvin ve Ardahan'da yüzey araştırması yapmış, bölge Urartu'nun kuzey yayılımı ve Qulha ülkesi bakımından da ele alınmıştır[16].

1997'de P. M. Dolukhanov Trabzon il merkezinin batısı ile doğusunda ve Araklı ilçe merkezinin güneyinde kaya sığınakları tespit etmiştir[17]. Söz konusu buluntu ve raporlar bölgede Paleolitik döneme ait olduğu belirtilen buluntuların varlığına işaret etmektedir.

Kaya sığınakları ve mağaraların kayda geçirildiği 1990'lı yılların başında, İlk Tunç Çağı ile ilgili veriler, Ordu'nun yanı sıra bölgenin iç kesimlerinden

---

Osman Emir, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos (MÖ IV. yy.-MS III. yy.),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Temmuz 2014; E.M. Doksanaltı-E. Aslan-İ.M. Mimiroğlu, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2009", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 28/2*, 2010, s. 143-162.

12 Nural Gündüzalp, "İçdoğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular", *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler,* C: I, Ankara 1986, s. 49-54.

13 Söz konusu çalışmanın raporları henüz yayımlanmış değildir.

14 Özsait, *a.g.m.,* 1993; *a.g.m*., 1994.

15 Altan Çilingiroğlu-Zafer Derin, "Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması, 1993", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12*, 1994, 343-347.

16 Kemalettin Köroğlu, "1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I,* Ankara 1997, s. 369-395; "1996 Yılı Artvin – Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1998, s. 127-156; "1997 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1999, s. 143-160; "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası", *Belleten,* LXIV/ 241, Ankara 2001, s. 717-741.

17 Pavel M. Dolukhanov, "Prehistoric Rock-Shelters in Northeastern Turkey", *Anatolian Studies* 13, 1997, s. 17.

de (Gümüşhane ve Bayburt) gelmeye başlar. Sagona başkanlığında, Erzurum yakınlarındaki Sos Höyük çalışmalarına paralel olarak başlatılan Bayburt ve Gümüşhane bölgesi yüzey araştırması daha kesin bilgiler sunar. Büyüktepe'de (Bayburt) başlatılan çalışmalar sayesinde, Karadeniz'in iç kesimlerinde, İlk Tunç Çağı kültürünün varlığı ilk defa sistemli bir kazı ile tespit edilmiştir[18]. Sagona'nın yanı sıra S. Çiğdem tarafından, 2002 yılından günümüze dek yapılan yüzey araştırmaları, Doğu Karadeniz'in iç bölümlerindeki İlk Tunç Çağı kültürünün varlığını destekler niteliktedir[19].

Bütün bu alan çalışmalarının yanı sıra bölge ile ilgili, bir kısmı yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olan, pek çok çalışma yapılmış ve bölgenin yazılı ve yazı öncesi dönem tarihi ele alınmıştır. Ancak, çoğu ulusal ölçekte olan ve bir kısmı çalışma alanını prehistorik dönemden itibaren başlatan bu yayımlarda sadece bölgenin prehistorik kültürlerine ait bir bilginin olmadığı ifade edilmiştir[20]. M. Özdoğan tarafından da belirtildiği gibi, eldeki verilerle Yeşilırmak ve Kızılırmak deltalarının dışındaki sahil kesimi, Paleolitik'ten Yunan Kolonileri dönemine kadar olan uzun bir süreçte -ki bu binlerce yıllık bir dönemdir- hiçbir yerleşime sahne olmamış gibi görünür[21]. Sonuçta Doğu Karadeniz prehistoryası üzerine bildiklerimiz, bölgede hiçbir veri olmadığına dairdir. Ancak yine de bugüne kadar prehistorik dönemlere ait herhangi bir somut arkeolojik verinin elde edilememiş olması, bölgenin gerçekten "ıssız" (*terra incognita*) olduğunun kesin kanıtı sayılmamalıdır[22].

Yine 1990'larda ortaya atılan bir teori, bölgede sözü edilen bu boşluğun nedenine bir açıklama sunması bakımından bilim dünyasında yeni bir tartışma başlatmıştır. Mitolojinin etkili konularından birini oluşturan Nuh Tufanı ile de ilişkilendirilen bu teoriye göre Karadeniz'in su seviyesi günümüzden 8400 yıl kadar önce dramatik bir biçimde yükselir[23]. Tabi bu felaketin sonucunda kıyı-

---

18 Antonio Sagona-Elisabeth Pemberton-Ian Mc Phee, "Excavation at Büyüktepe Höyük 1990: First Preliminary Report", *Anatolian Studies 41*, Ankara 1991, s. 145-158; Antonio Sagona-Claudia Sagona, *Archaeology at the North-east Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Ancient Near Eastern Studies (Supplement) 14, Louvain-Paris 2004.

19 Süleyman Çiğdem, *Gümüşhane Bölgesi'nin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum 2008.

20 Emir, *a.g.e.*, 2008.

21 Mehmet Özdoğan, "Coastal Changes of the Black sea and Sea of Marmara ın Archaeological Perspective", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement*, V. Yanko-Hombach - A.S. Gilbert - N. Panin - P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007, s. 661.

22 Sinan Kılıç, "Liviopolis'den Şarlı'ya Beşikdüzü'nün Tarihi Coğrafyası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* S:20, 2016, s. 13-14.

23 William B.F. Ryan-Walter C. Pitman III-Candace 0. Major-Kazimieras Shimkus-Vladamir Moskalenko-Glenn A. Jones-Petko Dimitrov-Naci Görür-Mehmet Sakinç-Hüseyin Yüce, "An abrupt drowning of the Black Sea shelf", *Marine Geology 138*, 1997; William B.F. Ryan, "Status of the Black Sea flood hypothesis", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.),Springer, Netherlands 2007, s. 63-88.

larda yaşayanlar göç etmiş ve yerleşimler su altında kalmıştır. Öyle ki, Avrupa'da tarımın yayılması, Karadeniz'den göç edenlerle ilişkilendirilmiştir[24]. Teori sadece fikir bazında kalmamış, arkeolojik yönden de desteklenir hale gelmiştir. Örneğin, Türkiye sınırları içinde, Sinop ile Cide arasında, su altında kalmış olan bir Neolitik yerleşim (site 82) tespit edilmiş ve bilim dünyasına tanıtılmıştır[25]. Hala tartışmalı olan bu teoriye göre bölge prehistoryasını tekrar ele alırsak, var olmuş yerleşmelere ulaşamama durumu ortaya çıkar. Ancak yine de bir sonuca ulaşmadan önce Site 82'nin Neolitik bir yerleşim olup olmadığının sorgulandığını unutmamak gerekir[26].

Karadeniz çevresi arkeolojisiyle ilgili bugüne kadarki bakış açılarını değiştiren Karadeniz'in taşması tezinin karşısında yer alanlar, farklı kanıtlarla ortaya çıkmışlardır. Örneğin, Karadeniz'in su seviyesindeki yükselmenin ve tuz oranındaki artışın kesinlikle dramatik bir biçimde olmadığı, uzun bir süreçte ve bölge sakinlerinin hissedemeyeceği bir hızda olduğu ileri sürülmüştür[27]. Eğer öyleyse, bu görüş Doğu Karadeniz'in prehistorik dönemlerde *terra incognita* olmadığının ve yerleşimlere ulaşılabileceğinin bir ipucu olarak ele değerlendirilebilir.

Bölgede Prehistorik Yerleşim Bulma İhtimali: Farklı Verilerin Karşılaştırılması

Karadeniz'in, Türkiye sınırları içinde kalan güneydoğu kıyısı hariç diğer bölgeleri (kuzey, doğu ve batı bölgeleri) Paleolitik dönemden itibaren yerleşmelere sahne olmuştur. Karadeniz'in kuzeyinde, son buzularası ve son buzul dönemlerinde, Musteriyen tipi aletler kullanan Neanderthal grupların yanı sıra Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere tarihlendirilen mağara, kaya sığınakları ve düz yerleşmeler tespit edilmiş, bu dönemlere ait kültürler tanımlanmıştır[28]. Bütün bu süreçte Karadeniz'in su seviyesindeki artma ve geri çekil-

---

24 Ryan vd., *a.g.m*., 1997, s. 124-125; Chris S. M. Turney-Heidi Brown, "Catastrophic early Holocene sea level rise, human migration and the Neolithic transition in Europe", *Quarternary Science Reviews 26*, 2007, s. 2036-2041.

25 Robert D. Ballard-Fredrik T. Hiebert-Dwight F. Coleman-Cheryl Ward-Jennifer S. Smith-Kathryn Willis-Brendan Foley-Katherine Croff-Candace Major-Francesco Torre, 2001. "Deepwater archaeology of the Black Sea: The 2000 season at Sinop, Turkey", *American Journal of Archaeology 105*, 2001, s. 607-623.

26 Bleda S. Düring, "The Early Holocene Occupation of North-Central Anatolia between 10,000 and 6,000 BC Cal: Investigating an Archaeological Terra Incognita", *Anatolian Studies*, Vol. 58, Ankara 2008, s. 21.

27 Valentina V. Yanko-Hombach, "Controversy over Noah's Flood in the Black Sea: geological and foraminiferal evidence from the shelf", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007.

28 Pavel M. Dolukhanov-Konstantin K. Shilik, "Environment, sea-level changes, and human migrations in the northern Pontic area during late Pleistocene and Holocene times", *The Black*

melerden oluşan bir hareketlenmenin söz konusu olduğu da anlaşılmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinde elde edilen veriler, su seviyesinde meydana gelen ani bir değişiklik ve bunun sonucu olan toplu göçlerden ziyade kademeli olarak değişen çevresel koşulların varlığını kanıtlamaktadır[29]. Dolayısıyla, en azından Karadeniz'in kuzeyi için, arkeolojik veriler ile Karadeniz su taşkını felaketinin kronolojisi birbiri ile uyumlu değildir[30]. Türkiye'de elde edilen veriler ise, en azından Batı Karadeniz Bölgesi'nin kıyı topoğrafyası değişiminin ani ve dramatik olmadığını göstermektedir. Buna göre, M.Ö. 6000 civarında günümüzdeki seviyeden 20 metre daha aşağıda olan Karadeniz, M.Ö. 3000 civarında, neredeyse günümüzdeki seviye ile eşleşir hale gelmiştir[31].

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde çeşitli kaya sığınakları ve mağaralar tespit edilmiştir. Fakat bu bulgular ile ortaya çıkan bir başka soru mağara ve kaya sığınaklarının hangi döneme tarihlenebileceği ile ilgilidir. Bu noktada Batı Karadeniz'de 2009-2011 yılları arasında gerçekleştirilen Kastamonu-Cide Yüzey Araştırması Projesi farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Doğu Karadeniz gibi çetin coğrafi koşullara sahip Kastamonu Cide Bölgesi'nde, farklı bir çalışma planı ile yapılan yüzey araştırmasında prehistorik dönemlere ait veriler toplanmış, hatta Kalkolitik döneme tarihlenen buluntular çoğunlukla mağaralardan elde edilmiştir[32]. Dolayısıyla yeni araştırmalar, ilk etapta höyük ya da açık hava yerleşmeleri aramak yerine, vahşi doğanın içinde saklanmış mağara ya da kaya sığınağı türü yerleri tespit etmek üzerine kurgulanmalıdır.

Cide Arkeoloji Projesi, prehistorik kültürler hakkında verinin olmadığı bir bölge için kullanılan tanımlar bakımından da önemlidir. Anadolu'nun muhteşem höyüklerinin bulgularına ve kronolojisine göre oluşturulan terminoloji yerine bu çalışmada "Erken Holosen" tanımı kullanılmış ve M.Ö. 10.000 ile 5500 yılları arasındaki uzun süre bir bütün olarak değerlendirilmiştir[33]. Hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen bir bölgenin prehistorik dönemi için insan topluluklarının maddesel kültür ögelerini üretme şeklini ya da

---

sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement, V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007, s. 299.

29 Dolukhanov-Shilik, *a.g.m*., 2007, s. 299-314.

30 Douglass W. Bailey, "Holocene Changes In The Level Of The Black Sea: Consequences At A Human Scale", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement*, V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007; Valentin A. Dergachev-Pavel M. Dolukhanov, "The Neolithization of the north Pontic area and the Balkans in the context of the Black Sea floods", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement*, V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007; Özdoğan, *a.g.m.,* 2007.

31 Ali E. Aksu-Richard N. Hiscott-Doğan Yaşar-F.I. İşler-S. Marsh, "Seismic stratigraphy of Late Quarternay deposits from the southwestern Black Sea shelf: Evidence for non-catastrophic variations in sea level during the last 10 000 yr.", *Marine Geology 190*, 2002, s. 88-91.

32 Düring-Klinkenberg, *a.g.m.,* 2015, s. 127-150.

33 Düring-Klinkenberg, *a.g.m.,* 2015, s. 104-106.

ekonomilerini ima eden tanımların kullanımından kaçınılması haklı bir yaklaşım olarak görülebilir. Ancak bu çalışmada "Kalkolitik" ve "İlk Tunç Çağı" gibi geleneksel terminoloji kullanımı görülürken "Erken Holosen" gibi nötr bir dönem tanımı, sadece "Neolitik" ifadesinin yerine kullanılmıştır. Terminolojideki bu hassaslık, Cide bölgesinde Neolitik döneme tarihlenebilecek bir buluntunun, yerleşik yaşama geçmiş çiftçi bir toplumu temsil edip etmeyeceğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Aslında bu terminoloji seçiminde bir anlamda, 1950'lerden itibaren hüküm sürmeye başlayan "Neolitik Devrimin sadece Toroslar'ın güneyindeki alanda gerçekleştiği" teorisinin izleri de görülmektedir. Ayrıca arkeoloji dünyasında, aynı buluntular için farklı kronolojik yaklaşımların sergilenmesi, hareket etmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Batı Karadeniz için belirtilen bu kronoloji ve terminoloji problemi, M. Özdoğan'ın da açıkça ortaya koyduğu gibi, aslında tüm Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerdeki yerleşimler için geçerlidir[34]. Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinin olası prehistorik yerleşimlerinin tanımlanmasında kültürel-siyasal ve ekonomik birlikteliğin hangi bölgelerle sağlanacağı oldukça önemlidir.

Doğu Karadeniz Bölgesi bu açıdan ele alındığında Gümüşhane ve Bayburt araştırmalarının sonuçları bir fikir oluşturmaya yardımcı olur. Karadeniz'e paralel uzanan ve bir duvar gibi yükselen dağlar, bölgeyi Doğu Anadolu yaylasından ayırmaktadır. Trabzon'un güneyinde ve bu ayrılma noktasının hemen kuzeyinde yer alan Gümüşhane ve Bayburt bölgesi höyüklerinde, M.Ö. 3. binyılda Transkafkasya, Doğu Anadolu ve Levant bölgesinde saptanan kültürün (Kura-Aras/Karaz/Khirbet Kerak) adeta sembolü olan kırmızı-siyah renkte parlak açkılı seramik parçaları elde edilmiştir[35]. Doğu ile batıyı birbirine bağlayan bugünkü ana yol güzergâhı Erzurum ve Erzincan üzerinden geçer ki, bu güzergâhın aynı zamanda Karaz kültürünün de yayılım yönü olduğu bilinmektedir[36]. Ancak kuzeydoğu Anadolu'yu Tokat, Amasya ve Çorum'a bağlayan, doğu-batı doğrultusundaki bir başka güzergâh, daha kuzeyde yer alan Bayburt ve Gümüşhane üzerinden geçer. Ulaşımın rahat sağlandığı Gümüşhane ve Bayburt bölgelerinde, göçer karaktere sahip M.Ö. 3. binyıl kültür izlerinin saptanması, zaten sürpriz olarak algılanmamıştır[37]. Buna ek olarak bu güzergâh üzerinde yer alan Ordu-Mesudiye bölgesinde de İlk Tunç Çağı'na tarihlenen kırmızı-siyah renkte açkılı çanak çömlek buluntuların saptanması, Karaz kültürünün yayılım alanını Doğu Karadeniz dağ kuşağına kadar genişletmektedir. Ancak bu bölgenin daha da kuzeyinin, diğer bir

---

34 Özdoğan, *a.g.m.,* 2007, s. 654, fig. 1, table 1.

35 Antonio Sagona-Elisabeth Pemberton-Ian Mc Phee, "Excavation at Büyüktepe Höyük 1992: Third Preliminary Report", *Anatolian Studies 46*, Ankara 1993; Sagona-Sagona, *a.g.e.* 2004; Çiğdem, *a.g.e.* 2008.

36 Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, İstanbul 2011, s. 23-27.

37 Işıklı, *a.g.e.*, 2011, s. 252.

deyişle Doğu Karadeniz sahil kesiminin aynı dönemdeki durumunun ne olduğu, dağların bir sınır oluşturup oluşturmadığı, böyle bir doğal bariyer söz konusu ise bile daha kuzeyde ne tür kültürlerin var olduğu gibi soruları bugünkü bilgilerimizle cevaplayabilecek durumda değiliz.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin prehistoik dönemlerdeki durumu, Sinop, Samsun ve Giresun illerinden elde edilen verilerle birlikte daha sorgulanır bir hale gelir. Sinop bölgesinde yürütülen araştırmalar, bölgede Kalkolitik ve İlk Tunç Çağları'nın varlığını kanıtlayan sonuçları ortaya koymaktadır[38]. Her ne kadar tabaka ve tarihleme konusunda farklı görüşler ileri sürülse de, Samsun bölgesinin prehistorik dönem açısından İkiztepe yerleşimi ve mezarlık alan buluntuları oldukça önemlidir [39]. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde geçtiğimiz yıl başlayan Giresun bölgesi yüzey araştırması da, dikkatle üzerinde durulması gereken verilerden biri olacaktır[40].

Bölge prehistoryası değerlendirilirken daha doğudaki, yani Gürcistan tarafında yer alan prehistorik yerleşmelerin dikkate alınması da önemlidir. Örneğin Batum yakınlarında, her ne kadar tarihlendirme sorunu olsa da, Mezolitik, Neolitik-Eneolitik'e tarihlendirilen yerleşimler mevcuttur[41]. Burada açık hava yerleşmelerinin yanı sıra Neolitik dönem insanlarının mağara ve kaya sığınaklarını kullandığı da anlaşılmaktadır. Bu tür arkeolojik yerleşimler çoğunlukla nehir ya da kıyı teraslarının ya da erozyona uğramış doğal tepelerin üzerinde bulunur[42].

İlginç olan bir başka ayrıntı, Batum'un doğusundaki dağlık bir bölgede yer alan Beshumi'de karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Karadeniz dağ

---

38 M. Akif Işın, "Sinop Region Field Survey", *Anatolia Antiqua VI*, 1997, s. 95-139; Owen Doonan-Alex Gantos-Fredrick Hiebert-Ali Yaycıoğlu-Mark Besonen, "Sinop Regional Archaeological Survey 1998-99: The Karasu Valley Survey", *TÜBA-AR 4*, 2001, s. 115-116.

39 Hermann Parzinger, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichter der Jungsten, Kupfer und Frühbronzezeit zwischen Karparten und Mittlerem Taurus*, Römisch-Germanische Forschungen 52, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1993; Das ägäische Chalkolithicum und das erste Silber in Europa, C.Işık (Haz.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches: Festschrift für Baki Öğün zum 75*, *Geburtstag*, Bonn, 2000, s. 179-193; Thomas Zimmermann, "Anatolia and the Balkans, once again: ring-shaped idols from western Asia and a critical reassessment of some "Early Bronze Age" items from İkiztepe, Turkey", *Oxford Journal of Archaeology 26/1*, 2007, s. 25-33.

40 Yrd. Doç. Dr. Salih Kaymakçı başkanlığında yürütülen ve 2015 yılında başlayan yüzey araştırmasının yayımlanmış sonuçları beklenmektedir.

41 Philip L. Kohl, "The Northern "Frontier" of the Ancient Near East: Transcaucasia and Central Asia Compared", *American Journal of Archaeology*, Vol. 92, No. 4, 1988, s. 593; Bastien Nicolas Olivier Varoutsikos, *The Mesolithic-Neolithic Transition in the South Caucasus: Cultural Transmission and Technology Transfer,* Harvard University, unpublished Ph.D. Dissertation, 2015, s. 43-44; Christine Chataigner, "Environments and Societies in the Southern Caucasus during the Holocene", *Quaternary International 395*, 2016, s. 2-4.

42 K. Kushnareva, *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C.*, Çev. H. N. Michael, University of Pennysylvania Museum, Philadelphia 1997, s. 17-21.

silsilelerinin Gürcistan içinde devam ettiği bu bölgede bir prehistorik yerleşme saptanmıştır[43]. Burada Batı Gürcistan için Neolitik dönemin yanı sıra İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen tabakaların da olması dikkat çekicidir. Beshumi'nin daha doğusunda, güney Gürcistan'da, Türkiye'ye yakın ve ayrıca dağlık bir bölge olan Aspindza-Akhaltsikhe bölgesi, Alt Paleolitik'e tarihlendirilen andezit el baltalarından Ortaçağ'ın geç evresine tarihlenen buluntulara kadar oldukça farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır[44]. Burada gerçekleştirilen son arkeolojik kazılardan biri olan ve M.Ö. 4. Binyılın son çeyreğine tarihlenen Chobareti, göçer bir hayat tarzı ile karakterize edilen Kura-Aras/Karaz kültürünün kökeni ve ekonomisini tekrar düşünmemize neden olmaktadır[45].

Genel olarak Gürcistan'daki arkeolojik bulgular, bize Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne benzer ve oldukça yakın olan bir doğal çevrede prehistorik dönemlere ait yerleşmelerin bulunabileceğini göstermektedir. Belki bu konudaki tek sorun, Transkafkasya kronolojisi için kullanılan farklı tanım ve tarihlendirmeleri Anadolu kronolojisiyle eşleştirme gerekliliğidir.

Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ni ilgilendiren bir başka prehistorik veri, Yukarı Fırat Vadisi'nden gelmektedir. Malatya Ovası'ndaki Arslantepe VIA tabakası Geç Kalkolitik 5'e (M.Ö. 3350-3000) tarihlendirilir ve Mezopotamya kronolojisinde Geç Uruk dönemi ile eş zamanlıdır[46]. Günümüze dek gerçekleştirilen kazı çalışmaları, tepenin güneybatı kenarında, VIA tabakasını politik bakımdan karakterize eden, oldukça büyük, zaman içinde eklemeler yapılarak büyütülmüş ve kuzey bölümünde elit konutlarının bulunduğu muazzam bir sarayı açığa çıkarmıştır[47]. Bu yapıda ele geçen metal silahlar[48] üzerinde yapılan analizler, eserlerin üretim yeri konusuna açıklık

---

43 Kushnareva, *a.g.e.*, 1997, s. 18.

44 Kakha Kakhiani-Antonio Sagona-Claudia Sagona-Eliso Kvavadze-Giorgi Bedianashvili-Erwan Massager-Lucie Martin-Estelle Herrscher-Inga Martkoplishvili-Jessie Birkett Rees-Catherine Longford, "Archaeological Investigations at Chobareti in southern Georgia, the Caucasus", *Ancient Near Eastern Studies 50*, 2013, s. 2-6.

45 Kakhiani v.d., *a.g.m.,* s. 48-49.

46 Gian Maria Di Nocera, "Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe: The Fourth-Third Millennium Absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region", *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IV-III Millenaires,* C. Marro-H. Hauptmann (Haz.), Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul De Boccard, Paris 2000, 74; Marcella Frangipane, "Centralization Processes in Greater Mesopotamia. Uruk "Expansion" as the Climax of Systemic Interactions among Areas of the Greater Mesopotamian Region", *Uruk Mesopotamia & Its Neighbors,* School of American Research Press, M. Rothman (Haz.), Santa Fe, 2001.

47 Marcella Frangipane, "Different types of multiethnic societies and different patterns of development and change in the prehistoric Near East", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,* vol 112, no. 30, 2015, 9182-9189.

48 Arsenikli bakırdan yapılmış 9 kılıç, 12 mızrak ucu ve 1 adet dörtlü spiralli plaka Yakın Doğu'da saptanan en erken silah grubunu oluşturur. Marcella Frangipane-Alba Palmieri, " A Protourban Centre of the Late Uruk Period", *Origini*, *XII/2*, 1983, s. 405; G.M. Di Nocera,

getirmese de farklı maden kaynaklarının kullanıldığını ortaya koymuştur. VIA sarayında ele geçen metal eserlerden 4 obje Doğu Karadeniz kökenli bir maden yatağı ile eşleşmiştir[49].

Son Analiz

Prehistorik kültürler bakımından büyük bir boşluğun olduğu düşünülen Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi, oldukça zor coğrafyası ile tarih öncesi dönem arkeologlarını zorlamaktadır. Saptanan bu boşluğun nedenini, tek başına yeterli araştırmaların henüz yapılmamış olmasına bağlamak doğru değildir. Ancak Klasik dönem uzmanlarının tesadüfen rast geldikleri prehistorik buluntuların saptandığı standart yüzey araştırmaları yerine, yapılacak arkeolojik araştırmalarda uygulanacak bir yöntem değişikliği, farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca, bölgede ele geçecek prehistorik kalıntıların şimdiye kadar hiç bilinmiyor olması, saptanan kalıntının tanımlanmasını güçleştirecektir.

Bölgenin batısındaki araştırmalardan elde edilen prehistorik verilerin yanı sıra ülke sınırının hemen diğer tarafı olan Gürcistan'daki arkeolojik buluntu yerleri de göz önüne alındığında, bölgenin prehistorik dönemlerde yerleşme için tercih edilmediği yorumu, tutarsız kalmaktadır. Bu görüş doğru olsa dahi, bölgenin prehistorik dönemlerde yerleşmek için neden seçilmemiş olduğu sorusunu açıklamak gerekmektedir. Bunda bitki örtüsü, arazi yapısı, iklimde meydana gelen ani değişimler ya da büyük doğal felaketler etkili olmuş olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bilim dünyasında halen tartışma konusu olan, Karadeniz su taşkını felaketi sonucunda, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kıyılarındaki akarsu ağızlarında, yüksek yerlerinde ve vadi içlerinde M.Ö. VII. binyılın ortalarından itibaren geri çekilen topluluklar tarafından yerleşilmiş olması gerekirdi. Bu tür verilerden halen yoksun olmamız, söz konusu taşkın tezinin tartışmalı durumuna işaret etmektedir

Bölgenin yerleşme için seçilmediği yönündeki bir kurguda bir takım boşluklar olacaktır. Mezopotamya'da Uruk kültürü üzerine yapılan çalışmalarla ortaya atılan "Uruk Dünya Sistemi" teorisi, Yukarı Fırat Bölgesi'ndeki

---

"Metals and Metalurgy. Their place in the Arslantepe society between the end of the 4th and beginning of the 3rd millennium BC", *Economic Centralization in Formative States. The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe,* M. Frangipane (Haz.), Sapienza Universitá di Roma, Roma, 2010: 257-259.

49 Bölgedeki maden kaynaklarının prehistorik dönemlerde işletildiği farklı çalışmalarla da belgelenmiştir. A. Hauptmann-S. Schmitt-Strecker-F. Begemann-A. Palmieri, "Chemical Composition and Lead Isotopy of Metal Objects from the "Royal" Tomb and Other Related Finds at Arslantepe, Eastern Anatolia", *Paléorient 28/2*, 2002, s. 64-65; G.A. Wagner, Ö. Öztunalı, "Prehistoric Copper Sources in Turkey", *Anatolian Metal I*, *der Anschnitt Beiheft 13*, Ü. Yalçın (Haz.) Deutsches Bergbau Museum, Bochum 2000.

Geç Kalkolitik yerleşimlerini "koloni" olarak tanımlama eğilimindedir[50]. Ancak Arslantepe kazı sonuçları bu teoriyi tartışılabilir bir duruma getirmiştir. Çünkü Arslantepe VIA tabakasında saptanan kültür ve yönetim biçimi, her ne kadar Mezopotamya etkileri gösterse de, bölgesel karakterdedir. Arslantepe VIA tabakası erken devlet sistemi ile bütünleşmiş olan ve bir şekilde Orta Anadolu ve Transkafkasya dünyası ile ilişkilere sahip bazı göçer karakterli topluluklar metalürjik faaliyetlerle ilişkiliydi[51]. Arslantepe'de ele geçen metal silahlar üzerinde yapılan analizlerin de gösterdiği gibi, Anadolu'nun kuzeydoğusu, M.Ö. 4. binyılın ikinci yarısında, maden kaynaklarına ulaşabilen ve bunları işleten bu göçer karakterli toplulukların yaşadığı bir yer olmalıydı.

Sonuçta, Karadeniz'in Türkiye sınırları içinde kalan güneydoğu kıyısı ve bunun gerisindeki dağ sıraları, farklı bir bakış açısı ve yeni araştırma yöntemleri ile ele alındığında, büyük bir prehistorik veri potansiyeli ortaya koymaktadır. Bu potansiyel ancak bölgedeki arkeolojik sorunların farkında olan, prehistorik buluntuları tanıyıp tanımlayabilen, Karadeniz Havzası kronolojisine katkıda bulunabilecek ya da şimdiye değin olduğu gibi veri bulunmaması olasılığında bunun nedenlerini ortaya koyabilecek, yetkin uzmanlar tarafından ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKLAR

AKSU, Ali Engin - HISCOTT, Richard N. - YAŞAR, Doğan - İŞLER, F.I. - MARSH, S., "Seismic stratigraphy of Late Quarternay deposits from the southwestern Black Sea shelf: Evidence for non-catastrophic variations in sea level during the last 10 000 yr.", *Marine Geology 190,* 2002, s. 61-94.

ALGAZE, Guillermo, *The Uruk World System: the Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization,* 2nd edition, University of Chicago Press, Chicago 2005.

ATALAY, İbrahim-MORTAN, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1997.

AYTEKİN, Osman, "Artvin İli ve İlçelerindeki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları Yüzey Araştırması, 2000", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 19/1*, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara 2002, s. 101-116.

---

50 Guillermo Algaze, *The Uruk World System: the Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization,* 2nd edition, University of Chicago Press, Chicago 2005.

51 G. Palumbi, *The Red and The Black. Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC.,* Sapienza Università di Roma, Roma 2008, s. ; H. Çalışkan Akgül, "Looking to the West: the Late Chalcolithic Red Black Ware of the Upper Euphrates region", *Origini XXXIV*, 2012, s. 109-110; Frangipane, *a.g.m.*, 2015, s. 9186-9187.

BAILEY, Douglass W., "Holocene Changes In The Level Of The Black Sea: Consequences At A Human Scale", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach, A.S. Gilbert, N. Panin, P.M. Dolukhanov (eds.), Springer, Netherlands 2007, s. 515-535.

BALLARD, Robert D. - HIEBERT, Fredrik T. - COLEMAN, Dwight F.- WARD, Cheryl - SMITH, Jennifer S. - WILLIS, Kathryn - FOLEY, Brendan - CROFF, Katherine - MAJOR, Candace - TORRE, Francesco, "Deepwater archaeology of the Black Sea: The 2000 season at Sinop, Turkey", *American Journal of Archaeology 105*, 2001, s. 607-623.

BITTEL, Kurt, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschicht Kleinasiens*, Tübingen 1950.

BRYER, Anthony- WINFIELD, David, *The Byzantine Monument And Topography Of The Pontos, (Dumbontan Oaks Studies 20)*, Washington: Dumbontan Oaks 1985.

BURNEY, Charles A., "Northern Anatolia before Classical Times", *Anatolian Studies 6,* Ankara 1956, s. 179-203.

CHATAIGNER, Christine, "Environments and Societies in the Southern Caucasus during the Holocene", *Quaternary International 395,* 2016, s. 1-4.

CROW, James- BRYER, Anthony, "Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994" *Dumbarton Oaks Papers 51*, 1997, s. 283-289.

ÇALIŞKAN AKGÜL, Hülya, "Looking to the West: the Late Chalcolithic Red Black Ware of the Upper Euphrates region", *Origini XXXIV*, İtalya 2012, s. 97-110.

ÇİĞDEM, Süleyman, *Gümüşhane Bölgesi'nin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, T.C. Gümüşhane Valiliği Yayınları 6, Erzurum 2008.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan-DERİN, Zafer, "Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması, 1993", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12*, 1994: 343-352.

DERGACHEV, Valentin A.-DOLUKHANOV, Pavel M., "The Neolithization of the north Pontic area and the Balkans in the context of the Black Sea floods", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007, s. 489-514.

DI NOCERA, Gian Maria, "Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe: The Fourth-Third Millennium Absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region", *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IV-III Millenaires* C. Marro-H. Hauptmann (Haz), Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul De Boccard, Paris 2000, s. 73-96.

DI NOCERA, Gian Maria, " Metals and Metalurgy. Their place in the Arslantepe society between the end of the 4th and beginning of the 3rd millennium BC", *Economic Centralization in Formative States. The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe*, M. Frangipane (Haz.), Sapienza Universitá di Roma, Roma 2010, s. 255-276.

DOLUKHANOV, Pavel M., "Prehistoric Rock-Shelters in Northeastern Turkey", *Anatolian Studies 13*, 1997, s. 17.

DOLUKHANOV, Pavel M.-SHILIK, Konstantin K., "Environment, sea-level changes, and human migrations in the northern Pontic area during late Pleistocene and Holocene times", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007, s. 297-318.

DOKSANALTI, Ertekin M.-ASLAN, E.-MİMİROĞLU İ.M., "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2009", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 28/2*, 2010: 143-162.

DOONAN, Owen-GANTOS Alex-HIEBERT Fredrick-YAYCIOĞLU Ali-BESONEN Mark, "Sinop Regional Archaeological Survey 1998-99: The Karasu Valley Survey", *TÜBA-AR 4*, 2001, s. 113-123.

DÜRING, Bleda S., "The Early Holocene Occupation of North-Central Anatolia between 10,000 and 6,000 BC Cal: Investigating an Archaeological Terra Incognita", *Anatolian Studies*, Vol. 58, Ankara 2008, s. 15-46.

DÜRING, Bleda S.- KLINKENBERG, Victor, "The Early Prehistory of the Cide-Şenpazar Region: ca. 10,000-3000 BC", *Kinetic Landscapes The Cide Archaeological Project: Surveying the Turkish Western Black Sea Region*, Bleda S. Düring-Claudia Glatz (Haz.), Warsaw/Berlin 2015, s. 104-147.

EMİR, Osman, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi,* Serander Yayınları, Trabzon 2008.

EMİR, Osman, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos (M.Ö. IV. yy.-MS III. yy.)* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi), Temmuz 2014.

FRANGIPANE, Marcella, "Centralization Processes in Greater Mesopotamia. Uruk "Expansion" as the Climax of Systemic Interactions among Areas of the Greater Mesopotamian Region", *Uruk Mesopotamia & Its Neighbors*. School of American Research Press, M. Rothman (Haz.), Santa Fe 2001, s. 307-348.

FRANGIPANE, Marcella, "Different types of multiethnic societies and different patterns of development and change in the prehistoric Near East", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,* vol 112, no. 30, 2015, 9182-9189.

FRANGIPANE, Marcella-PALMIERI, Alba, " A Protourban Centre of the Late Uruk Period", *Origini, XII/2*, İtalya 1983, s. 287-454.

GÜNDÜZALP, Nural, "İçdoğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular", *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler,* Cilt I, Ankara 1986, s. 49-54.

HAUPTMANN, Andreas -SCHMITT-STRECKER, S.-BEGEMANN, F. - PALMIERI, Alberto, "Chemical Composition and Lead Isotopy of Metal Objects from the "Royal" Tomb and Other Related Finds at Arslantepe, Eastern Anatolia", *Paléorient 28/2*, 2002, s. 43-69.

IŞIN, M. Akif, "Sinop Region Field Survey", *Anatolia Antiqua VI*, 1997, s. 95-139.

KADİROĞLU - LAUBE, Mine, "Orta Çağ Gürcü Mimarisi 1996 Yılı Yüzey Araştırması" *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 1998, s. 97 – 125.

KAKHIANI, Kakha-SAGONA, Antonio- SAGONA, Claudia-KVAVADZE, Eliso- BEDIANASHVILI, Giorgi-MASSAGER, Erwan-MARTIN, Lucie-HERRSCHER, Estelle-MARTKOPLISHVILI, Inga-BIRKETT REES, Jessie-LONGFORD, Catherine, "Archaeological Investigations at Chobareti in southern Georgia, the Caucasus", *Ancient Near Eastern Studies 50*, 2013, s. 2-6.

KILIÇ, Sinan, Liviopolis'den Şarlı'ya Beşikdüzü'nün Tarihi Coğrafyası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi (20)*, 2016, s. 9-44.

KOHL, Philip L., "The Northern "Frontier" of the Ancient Near East: Transcaucasia and Central Asia Compared", *American Journal of Archaeology*, Vol. 92, No. 4, 1988, s. 591-596.

KÖROĞLU, Kemalettin, "1995 Yılı Artvin – Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1997, s. 369-395.

----------, "1996 Yılı Artvin – Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1998, s. 127-156.

----------, "1997 Yılı Artvin – Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1999, s. 143-160.

----------, "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası", *Belleten LXIV* / 241, Ankara 2001, s. 717 – 741.

KÖKTEN, Kılıç, "Kuzey-doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 3/5*, Ankara 1944, s. 465-484.

KUSHNAREVA, Karine Kh., *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C.*, çev. H. N. Michael, University of Pennysylvania Museum, Philadelphia 1997.

LLOYD, Seton, *Early Anatolia*, London 1956.

MELLINK, Machteld J., "Anatolian Chronology", *Chronologies in Old World Archaeology*, Ehrich R.W. (ed.), The University of Chicago Press, Chicago 1965, s. 101-125.

ORTHMANN, Winfried, *Die Keramik der frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Berlin 1963.

ÖZDOĞAN, Mehmet, "Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım", *Türk Tarih Kongresi XI/1*, Ankara 1994, s. 69-79.

----------, "Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach", *Vom Halys zum Euphrat, Thomas Beran zu Ehren*, Magen U., Rashad M. (eds.), Münster 1996, s. 185-202.

----------, "Coastal Changes of the Black sea and Sea of Marmara in Archaeological Perspective", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement*, V. Yanko-Hombach, A.S. Gilbert, N. Panin, P.M. Dolukhanov (eds.), Springer, Netherlands 2007, s. 651-670.

ÖZGÜÇ, Tahsin, "Öntarihte Anadolu Kronolojisi", *Belleten IX*, Ankara 1945, s. 341-360.

ÖZKAN, Haldun, "Gümüşhane Yüzey Araştırmasının Ara Değerlendirmesi ve 2004 Yüzey Araştırmaları", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum 21-23 Nisan 2005*, Erzurum 2006, s. 361-368.

ÖZSAİT, Mehmet, "1991 yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 10,* Ankara 1993, s. 311-330.

----------, "1992 yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları*", Araştırma Sonuçları Toplantısı 11*, Ankara 1994, s. 301-310.

PALUMBI, Giulio, *The Red and The Black. Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC*., Sapienza Università di Roma, Roma 2008.

PARZINGER, Hermann, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichter der Jungsten, Kupfer und Frühbronzezeit zwischen Karparten und Mittlerem Taurus*, Römisch-Germanische Forschungen 52, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1993; Das ägäische Chalkolithicum und das erste Silber in Europa, C.Işık (Haz.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches: Festschrift für Baki Öğün zum 75*, *Geburtstag*, Bonn, 2000, s. 179-193

RYAN, William B.F., "Status of the Black Sea flood hypothesis", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement*, V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.),Springer, Netherlands 2007, s. 63-88.

RYAN, William B.F. - PITMAN, Walter C. - MAJOR, Candace O. - SHIMKUS, Kazimieras - MOSKALENKO, Vladamir - JONES, Glenn A. - DIMITROV, Petko - GÖRÜR, Naci - SAKİNÇ, Mehmet - YÜCE, Hüseyin, "An abrupt drowning of the Black Sea shelf", *Marine Geology 138*, 1997, s. 119-126.

SAGONA, Antonio - PEMBERTON, Elizabeth - MC PHEE, Ian, "Excavation at Büyüktepe Höyük 1990: First Preliminary Report", *Anatolian Studies 41*, Ankara 1991, s. 145-158

SAGONA, Antonio - PEMBERTON, Elisabeth - MC PHEE, Ian "Excavation at Büyüktepe Höyük 1992: Third Preliminary Report", *Anatolian Studies 46*, Ankara 1993, s. 69-83.

SAGONA, Antonio - SAGONA, Claudia, *Archaeology at the North-east Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province,* Ancient Near Eastern Studies (Supplement) 14, Louvain-Paris 2004.

SINCLAIR, T.A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey II*, Londra 1989.

TURNEY, Chris S. M. - BROWN, Heidi, "Catastrophic early Holocene sea level rise, human migration and the Neolithic transition in Europe", *Quarternary Science Reviews 26*, 2007, 2036-2041.

VAROUTSIKOS, Bastien Nicolas Olivier, *The Mesolithic-Neolithic Transition in the South Caucasus: Cultural Transmission and Technology Transfer*, Harvard Univercity, unpublished Ph.D. Dissertation, 2015.

WAGNER, G.A. - ÖZTUNALI, Ö., "Prehistoric Copper Sources in Turkey", *Anatolian Metal I, der Anschnitt Beiheft 13*, Ü. Yalçın (Haz.) Deutsches Bergbau Museum, Bochum 2000, s. 31-68.

YANKO-HOMBACH, Valentina V., "Controversy over Noah's Flood in the Black Sea: geological and foraminiferal evidence from the shelf", *The Black sea Flood Question, Changes in Coastal, Climate and Human Settlement,* V. Yanko-Hombach-A.S. Gilbert-N. Panin-P.M. Dolukhanov (Haz.), Springer, Netherlands 2007, s. 149-204.

ZIMMERMANN, Thomas, "Anatolia and the Balkans, once again: ring-shaped idols from western Asia and a critical reassessment of some "Early Bronze Age" items from İkiztepe, Turkey", *Oxford Journal of Archaeology 26/1*, 2007, s. 25-33.